

ARTISHOKNI “JANUB GO‘ZALI” NAVINING YARATILISHI

Aliyev Baxodir Xasanovich

TMADU, q.x.f.f.d,

E-mail: aliyev.baxodir@inbox.ru. +99894 468 54 00

Sharipova Marjona Abduraximovana

TMADU, II kurs talabasi

Annotatsiya: Maqolada analitik seleksiya usulidan foydalanib artishokning yangi “Janub go‘zali” navini yaratish jarayoni, yaratilgan yangi navning kelib chiqishi, agrotexnikasi, afzalliklari, yangiligi, farqliligi, turdoshligi va barqarorligi haqida ma’lumotlar berilgan.

Abstract: The article presents information about the process of creating a new artichoke variety called "Janub Guzali" using the method of analytical selection, as well as the origin of the developed variety, its agricultural techniques, advantages, novelty, distinguishing characteristics, similarities with other varieties, and resistance.

Аннотация: В статье представлены сведения о протсесе создания нового сорта артишока «Жануб гузали» с исползованием метода аналитического селекционирования, о происхождении выведенного сорта, его агротехнике, преимуществах, новизне, отличительных признаках, сходстве с другими сортами и устойчивости.

Kalit so‘zlar: Artishok, to‘pgullar, birlamchi urug‘chilik bog‘chasi, superelita, elita, ko‘chat qalinligi, qimmatli xo‘jalik belgilari.

Keywords: Artichoke, inflorescences, primary seed nursery, super-elite, elite, planting density, valuable economic traits.

Ключевые слова: Артишок, соцветия, первичный семенной питомник, суперелита, элита, густота посадки, сенные хозяйственные признаки.

Kirish. Oqsil va energetik moddalar bilan bir qatorda biologik faol moddalarga boy mahsulotlarni iste’mol qilish sog‘lom ovqatlanish tarzining asosini tashkil etadi. Bu esa o‘z navbatida muhim sabzavot ekinlarini introduksiya qilish va tarkibi

O‘ZBEKISTON JANUBIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

II Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

biologik faol moddalarga boy sabzavot ekinlarini yaratishdek tadqiqotlarning muhim yo‘nalishini belgilab berdi. Tarkibining qimmatliligi va dorivorligi bilan ajralib turuvchi ana shunday sabzavot ekinlaridan biri – artishok hisoblanadi. Bugungi kunda dunyo miqyosida artishok etishtirishga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. BMTning oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti FAO ning ma‘lumotiga ko‘ra 2021 yilda dunyo buyicha 1 470 332 tonna artishok etishtirilgan bo‘lib shundan asosiy etishtiruvchi mamlakatlar Italiya (376,280 t.), Ispaniya (214,560 t.), Jazoir (120,932 t.), Argentina (315,408 t.), Peru (99,518 t.) hisoblanib, bu yalpi hosilning 76,6 % ni tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda Xitoy, Marokash, AQSh, Turkiya, Tunis, Fransiya kabi davlatlar ham artishok etishtiruvchi asosiy mamlakatlar hisoblanadi. Dunyoda artishok etishtirishning asosiy ulushi Amerika va O‘rta er dengizi havzasi bilan chegaradosh mamlakatlar hissasiga to‘g‘ri keladi. Yevropaning asosiy etishtiruvchi davlatlari Italiya, Ispaniya va Fransiya, Amerikada Argentina, Peru va AQShdir.

Dunyo miqyosida noan‘anaviy sabzavot va dorivor o‘simliklarni madaniylashtirish, ularning oziq-ovqat va dorivorlik xususiyatlaridan yanada to‘laroq foydalanish, ular xomashyosi asosida tabiiy sabzavot va dori-darmonlar ishlab chiqarishni kengaytirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Shunday tarkibining qimmatliligi va dorivorligi bilan ajralib turuvchi sabzavot ekinlaridan biri–artishok (*Cynara cardunculus* L. *subsp. scolymus* L.) hisoblanadi.

O‘zbekistonda artishok yangi, noan‘anaviy, ko‘p yillik oziqabop sabzavot va dorivor o‘simlik hisoblanadi.

Yangi nav yaratish bo‘yicha tajriba natijalari. 2012-2014 yillarda artishokning Green Globe, Imperial star, Purple italian, Krasaves nav namunalari boshlang‘ich manba bog‘chasida o‘rganildi.

2014 yilda eng muhim xo‘jalik belgilarni o‘zida mujassamlashtirgan Green Globe navidan yakka tanlash asosida istiqbolli AL-14 tizmasi ajratib olindi. Tanlash ishlarida to‘pgulning kattaligi, shakli (yumaloq, biroz uzunchoq), rangi (to‘q yashil),

O‘ZBEKISTON JANUBIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

II Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

o‘simlikdagi to‘pgul soni, o‘simlik balandligi (o‘rta bo‘yli- 93-155 sm), bargi va to‘pgulida tikanlarning yo‘qligi kabi belgilariga e‘tibor berildi.

2015 yildan boshlab AL-14 tizmasi bo‘yicha seleksion bog‘cha tashkil etildi. 2015 yilda 20 dan ortiq tizmalar o‘rganildi va 37 ta yakka va 25 ta guruhli tanlash ishlari olib borildi. Shu yili AL-14 tizmasidan yakka va guruhli tanlab olingan o‘simliklar birlashtirildi va unga Janub go‘zali nomi berildi.

2017-2019 yillarda tashkil etilgan birlamchi urug‘chilik bog‘chasida 5% tig‘izlikda superelita (0,5 kg) va 50% tig‘izlikda elita (12 kg) urug‘lari tayyorlandi.

Yangi Janub go‘zali naviga patent olish uchun 2020 yil tegishli hujjatlar va urug‘lar Davlat nav sinash markazi va Intellektual mulk agentligiga topshirildi.

Navning kelib chiqishi. Artishokning Romanesco guruhiga kiruvchi Green Globe navidan analitik seleksiya usulida yakka tanlash va avlodini baholash asosida “Janub go‘zali” navi yaratildi.

Artishok Janub go‘zali navining yaratilish jarayoni

2012-2014	➔	Artishokning 4 ta Green Globe, Imperial star, Purple italian, Krasaves nav namunalarini boshlang‘ich manba: bog‘chasida o‘rganildi va Green Globe navidan istiqbolli AL-14 tizmasi ajratib olindi.
2015-2016	➔	Seleksion bog‘chada AL-14 tizmasining 41 ta yakka va 27 ta guruhli tanlash ishlari olib borildi. Analitik seleksiya uslubi asosida artishokning Janub go‘zali navi yaratildi.
2017-2019	➔	Birlamchi urug‘chilik bog‘chasida Janub go‘zali navining superelita (0,5 kg) va elita (15 kg) urug‘lari tayyorlandi.
2020	➔	Yangi Janub go‘zali naviga patent olish uchun tegishli hujjatlar va urug‘lar Davlat nav sinash markazi va Intellektual mulk agentligiga topshirildi.
2022	➔	Artishokning Janub go‘zali naviga Intellektual mulk agentligi tomonidan 15 mart 2022 yil № NAP 00387 raqamli patent berildi.

O‘ZBEKISTON JANUBIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

II Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

Navning agrotexnikasi. O‘simlikning o‘shishi va samarali rivojlanishida har xil tuproq iqlim sharoiti nihoyatda muhimligidan kelib chiqib hal qilinadi. Surxondaryo viloyati misolida noyabr oyining 10-sanasidan keyin urug‘lar ekiladigan joy tayyorlanadi. Urug‘larni ekishdan oldin tuproqning yuza (20-25sm.) qismi yumshatiladi va yetarlicha biogumus qo‘shilib ishlov beriladi. Keyingi bosqichda urug‘lar tuproq yuzasidan 2-2.5 sm chuqurlikda 10x10 sm sxemada ekib chiqiladi. Ekilgan urug‘ sug‘oriladi va isitish tizimi bo‘lmagan oddiy issiqxonalarda o‘stiriladi.

Yetilgan ko‘chatlarni ochiq dalaga ekish uchun erni shudgor qilishdan oldin fosforli o‘g‘itlarning 70 foizi, kaliyli o‘g‘itlarning 50 foizi solinadi. Tuproq unumdorligi yuqori bo‘lgan maydonlarda fevral oyining birinchi yarmida ko‘chatlar 100x100 sxemada ekib chiqiladi. Bunda ko‘chat qalinligi 10 000 tup/ga bo‘ladi. Qator oralariga yaxshi ishlov berish uchun ekish 100x90 sm sxemada amalga oshirilishi mumkin. Bunda qator oralariga g‘o‘za ekinini etishtirishda qo‘llanilayotgan traktor va kultivatorlardan foydalanish mumkin.

Navning afzalliklari. O‘simlik bo‘yi nisbatan past, serhosil, to‘pgullari hajmi katta, barglari va to‘pgullari tikansiz, qator oralariga ishlov berishga qulay, novdalar soni kam bu esa ishlov berishni mexanizasiyalashtirishga imkon beradi, barglarining kattaligi va tikansizligi chorva mollari uchun oziqa, o‘suv davrining uzoqligi uning manzarali o‘simlik sifatidagi ahamiyatini oshiradi, to‘pgullarining yirikligi va nektarga boyligi asalarilarning asal yig‘ishi uchun qulaylik keltiradi.

Seleksiya yutug‘i-ixtiro patentining yangiligi. Respublikamiz janubida turli ekologo-geografik mintaqalardan olib kelingan 4 ta nav namunalari orasidan qimmatli xo‘jalik belgilari bo‘yicha artishokni kompleks o‘rganish asosida analitik seleksiya usullaridan foydalangan holda ko‘p martalab yakka va oilaviy tanlash orqali yuqori hosildor, o‘rtapishar yangi «Janub go‘zali» navi yaratildi.

Seleksiya yutug‘i-ixtiro patentining farqliligi. Artishokning yangi Janub go‘zali navi, Spinosi guruhiga mansub Krasaves naviga nisbatan bo‘yining pastligi (93-155 sm), novdalar sonining (1-3) va to‘pgullar sonining (9-24 ta) kamligi, to‘pgullarining

O‘ZBEKISTON JANUBIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

II Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

kattaligi (massasi 202-215 g.) va tikansizligi, mahsuldorligi 2,97-3,92 kg bilan farq qiladi.

Seleksiya yutug‘i-ixtiro patentining turdoshligi. Janub go‘zali navi urug‘larini ko‘paytirish jarayonida tanlab olingan o‘simliklarning asosiy xo‘jalik belgilari va morfologik ko‘rsatkichlarining birxilligi saqlanib turdosh hisoblanadi.

Seleksiya yutug‘i-ixtiro patentining barqarorligi. Janub go‘zali navi urug‘chilikda qabul qilingan uslublar asosida bir necha marta ko‘paytirilganidan keyin yoki urug‘chilik jarayonida tanlab olingan o‘simliklarda navga xos bo‘lgan asosiy morfologik va xo‘jalik qimmatli belgilari hamda xususiyatlari o‘zgarishsiz barqaror saqlanib qoladi. Janub go‘zali o‘rtapishar, bargi yirik, ko‘pqatorli, pastki qismi toraygan, deyarli to‘g‘ri, patsimon, uchki qismi ingichkalashib boradi.

Xulosa va tavsiyalar. Ko‘p yillik yakka va guruhli tanlash asosida Green Globe navidan analitik seleksiya yo‘li bilan artishokning Janub go‘zali navi yaratilgan va xo‘jalik qimmatli belgilari o‘rganildi. Artishokning Janub go‘zali navini yangi sabzavot ekini sifatida ochiq dalalarda sabzavot, dorivor, manzarali va asal beruvchi hamda em-xashak ekini sifatida uning ko‘chatlarini 100x90 sm sxemada, urug‘chilik uchun esa 100x100 sm sxemada ekish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Пивоваров В.Ф. Овощи России. М.,2006.-С.116-118.
2. Корниенко С. Артишок-деликатесный овощ //«Овощеводство и тепличное хозяйство» (Украина) № 4. 2011.-С. 19-25.
3. FAOSTAT. 1921. [http://www. faostat 3. fao. org/Q/QC/E/](http://www.faostat3.fao.org/Q/QC/E/)
4. Пивоваров В.Ф., Добруцкая Е.Г. Экологические основы селекции и семеноводства овощных культур. М., 2000. –С. 134-135.
5. “Методика проведения испытаний на отличимость, однородность и стабильность”. Артишок (*Cynara cardunculus* L., subsp. *scolymus* (L.), Hayek.).
6. М.Х.Арамов, В.Х.Алиев, С.Худойорова. Artishok (*Cynara sardunculos* L., subsp. *scolymus* L) O‘zbekiston sharoiti uchun qimmatli introdusentdir. //Agro

O‘ZBEKISTON JANUBIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

II Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani

kimyo-himoya va o‘simliklar karantini (Ilmiy-amaliy jurnal). -№ 2. – 2020. ISSN 2181-8150

7. M.X.Aramov, B.X.Aliev. Морфобиологические особенности и продуктивность артишока в условиях Южного Узбекистана //Овощи России (научно-практический журнал),-№4. -2020. ISSN 2072-9146 (ПРИНТ) ISSN 2618-7132 (Online).

8. M.X.Aramov, B.X.Aliev, M.E.Pardaeva. Quruq subtropik mintaqada artishok urug‘chiligi // Agro kimyo-himoya va o‘simliklar karantini (Ilmiy-amaliy jurnal)- №6. -2021. ISSN 2181-8150

9. M.X.Aramov, B.X.Aliev Morpho-biological features and productivi of the artichoke in the conditions of the south of Uzbekistan SJIF Impact Factor: 7.001|ISI I.F.Value: 1.24| Journal DOI: 10.36713/epra 2016 ISSN:2455-7838 (Online)

10. B.X.Aliyev, M.X.Aramov. Aptishokning genetik resurslari va urug‘chiligi // Agro ilm (Maxsus son). – №3 [87]. -2022. ISSN 2091-5616